

КАРУ БАЛДАР, БИСТИҢ КИЧИНЕК НАЈЫЛАРЫС!

Горно-Алтайсктагы облысполкомнын албаты үредүзи аайынча бөлүти, ВЛКСМ-нын областьтагы комитеди, Туулу Алтайдын бичиичилер Биригүзи, алтайдын бичик чыгарузынын Туулу Алтайда бөлүти слерди «Солонгы» деп журналдын баштапкы катап чыгып жатканыла уткып туру!

Слердин алдыгарда кееркедилген чүмдемел журналдын баштапкы номери. Бу сүүнчилү бичигешти жаңыс ла балдар эмес, анайда ок эне-адалар, жаана-таадалар база сакыган. Онын учун «Солонгы» школго үрентелек балдардын ла баштамы класстардын үренчиктеринин журналы болуп белетелет.

Жылына төрт катап чыгар журналыс слерди алтай албатынын оос творчествозыла, туулу жеристинг поэтеринин ле бичиичилеринин чүмдемелдериле, Алтайдын жебреннен бери историязыла таныштырар. Анайда ок жеристинг жараш ар-бүткени, байлык ан-кужы керегинде база куучындаарыс.

Алтай тилин жаңыдан үренип турган балдарга жарамыкту үлгерлер ле куучындар база салынар. Журналыста слердин билгиреерди элбедетен, таскадатан, ченейтен жүзүн-башка ойындар, кроссвордтор ло не ле сагыш-табынтылар жуулып, жарлалар.

Бис балдардын бойынын бичимелдерине ле журуктарына база аяру эдерис. Олордын энг жакшы дегендери журналда кепке базылар.

Жебреннен бери алтай албаты жарашты, кеендикти солонгынын бгине тундейтен. Онын да учун бистинг «Солонгы» жылу жайгы жааштын кийнинен жети жараш бгиле слерге айылдап, жаан да улуска, жаш та балдарга жаантайын сүүнчизин сыйлазын.

Лазарь Кокышев

АЛТАЙ ТИЛИМЕ

Ак-жарыктын алдына келеле,
Айлу-күндү жеримди көрөлө:
«Адайым» — деген алтай тилим,
«Энейим» — деген эрке тилим...

Эне Алтайдын эдеги алдынан
Эрке үнденип, сен чыккан эдинг.
Таштан чыккан тандалай чечектий,
Таң алдынан сен өскөн эдинг.

Коркышту чактарда тепсеп салганда,
Корболоп ойто сен өзүп келетен.
Ас та болзо, алтай жонимнын
Айылдары сайын шулуруп жүретен...

Кайда да жүрзем, канайып та жүрзем,
Канымнан сени мен айрып болбозым.
«Энейим» деген эрке тилимди
Эр жажына ундып болбозым!..

Албатымнын айткан санаазы — сен,
Амадап жүргенде — кожоңы сен.
Адамнын арткан жөөжөзи — сен,
Энемнин берген энчизи — сен.

Ыйлаган тушта эрикчил тилим,
Ырысту тужымда чечеркек тилим...
Алтай тилим,
Кару тилим...

ЮИГНАЛЬНИК

Тайана

Александр Ередеев

Бүгүн баштапкы сентябрь. Бу күнди быжыл баштапкы класска үренер балдар сүрекей сакыган. Же энг ле тынг сакыган кызычак Тайана ошкочш. Ол байа түнде уйуктап болбой узак жаткан. Же танары жуукта үргүлей берген. Сүреен жараш түш көргөн: Тайана ап-апагаш фартукту, бойынын үүре кызычактарыла кожо школго барып жаткан эмтир. Колында дезе сумка ла чечектер. Энези күлүмзиренип, мынайда айтты: «Тайана балам чыдап калган. Бүгүн школго барып жат. Кандый жараш кийинип алган. Балам чып ла чын үренчиктин бойы».

Ойгонып келеле, Тайананын жүреги чым эдип, ыйлаар күүни келди. Не дезе, оны школго албас дешкен. Жажы арай ла жетпес. Же андый да болзо, эне-адазына үренерге керектү немелерди ончозын саттырып алган. Кем билер, айса алар.

Жоргой Садакович класска кирип, балдарла жакшылашып, кажызыла ла таныжып баштады. Журналда жаңыс ла Тайананын ады жогула.

— Туку отурган кызычактын ады кем? — деп, ол сурады.

— Тайана — балдар айдышты.

— Онын жажы жетпес, бодоп ло бойы келген — деп, бир уулчак билееркеди.

— Билерим, билерим — дейле, үредүчи кем нени билерин сурап укты.

Көп балдар үлгерлер, чөрчөктөр айдышты. Учунда сурак Тайанага једишти. Тайана сүүнип, көстөри суркуража берди.

— Мен эмеш бичип те билерим.

— Је доского барып бичи.

Кызычак мелди алып, бичиди: «Энем. Төрөлим». Буквалары эмеш кыйын-тейин чыкты.

Балдар оны көрөлө, кайкажып: «У-у-у» — деп, күүлеже берди.

— Је Тайана, отур. Јакшы кызычак эмтиринг — деп, үредүчи оны мактады.

Онон класс тым боло берерде, Жоргой Садакович балдардан сурады:

— Тайананы клазыска аларыс па?

— Аларыс, аларыс — деп, балдар күүлежип чыкты.

— Мен база алар деп сананып турум — деп, үредүчи айтты.

Үредүнин кийинде Тайана нөкөрлөриле кожо јанып отурды.

Ол бүгүн эн ле ырысту кижн.

Мырчык деп уулчак јайды сүреен сакыган. Не дезе, Мырчыкта ак төштү јаан кара киске болгон. Ол јаантайын эрте тагла кайдаар да јүре беретен. Онон түш киреде тапту јаан чараанды тиштенип алган једип келер.

Бир катап Мырчык эрте туруп, кискези айылдан чыгарда ла, ээчий барды. Киске дезе јурттан ыраак јокто агып јаткан суу јаар ууланды. Мырчык кийнинен ле.

Јайгы күн удабай ла өксөп, бойынын јылу чоғын текши јайа чачып ијди. Киске күннин јылузын јакшызынып, өксүр кара таштарды јуна согуп, сан төмөн чакпындалып агып јаткан суунын јарадында јалбак ташка эптү отурып алды.

Мырчык көрзө: кискези чедиргендий чачылып јаткан суудан тап эдип, тап эдип, нени де ай-маштап турды. Мырчык коркышту кайкаган. Анайтканча ла кискенин тамажында бир неме јалтырт эткени көрүнди. Киске оны јалбак таштын үстине эптү жапазып алды. Ол чараан эмитир. Онон чараанды бажынан эптү тиштеп, јаратка калып чыгала, айлы јаар кокпондодо јелип ијди. Эмди көрөр болзо, кара киске агынга удур козыр таштарды өрө јүзүп болбой, чарчалып турган чараандарды тудуп турган эмитир.

Онон ло бери Мырчык сүмелү кискезин Балыкчы деп адап салган.

Балыкчы кыш ойинде көзнөктин шили өткүре тийген күннин чогына јылынып, кеен јараш јай келерин сакып отурат.

ТАБЫШТУ УРОК

Учинчи класста кандый да табыш. Чек кижинин кулагы тунгадый. Үредүчи балдардын блаашту сөзүн тындайт. Эмди ол куучынга киришпейт те. Байа ла жартаган: кыска куучын тургузар керек. Төрөл жери керегинде. Онон тетрадине жараштыра бичип алар. Же тартыш кемге не сүрекей керектү деген сурактан ла башталган.

— Балыкка — суу — деп, үредүчинин айтканын Каракыс такып айтты.

— А кушка — кей — Майныстын үни шыгырт этти. — Ого кей ле керек.

— Жок, жок, кушка кей ле болор дегени жастыра. Кушка агаш-таш керек. Уйаны кайда тартатан. Жайгыда ончобыс көрдис не: кучкаштардын уялары үзе ле агаштарда. Кейде ле уя тартатан куш жок — деп, Алан өрө туруп чыкты.

— Чын, чын — Каракыс жөмөшти.

— Ээ, кушка суу база керек. Суу ичпезе, божол калбай — Майныс он колун көдүрди.

— Анга да суу керек дезеер — деп, Каракыстын көстөри суркурай берди.

— Суу жокко бастыра тындуларга коомой — Арыскан жалакай унчукты.

Үредүчи балдарды тындап ла жат. Бу ойгө жетире балдар салдым болбогон. Бүгүн кажы ла бала бойынын билерин чыгара айдып жат. Балдар каникулдын кийинде куучындажып темиксин деп үредүчи унчукпайт.

— Же бастыра анга агаш-таш, кыр керек болбой жат. — Арыскан эки көзи жаандап, жаңы шүүлте тапты.

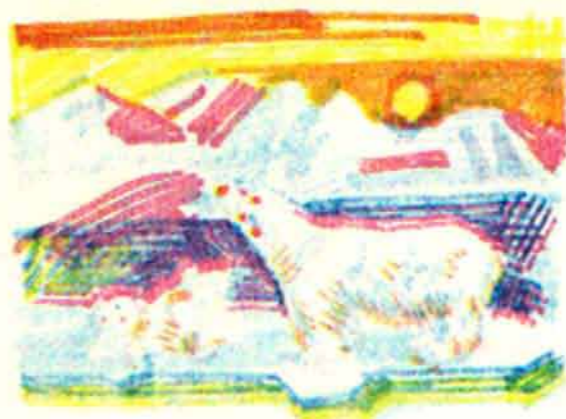
— Темдектезе? — Майныс сурады.

— Темдектезе? — ээчий Каракыс жилбиркеди.

— Ээ, мында билбес не бар! — Арыскан тапкаа үндеди. — Темдектезе, ак айу. Ого аркакырлар не керек. Ого суу ла тош керек. Түндүк керек.

— Аа, ол бистен ыраак. Ол биске керек жок — Майныс керексибеди.

— Ыраагы-жуугы дешпектер. Ончозын биске билер керек. Ак айуга — тош деп бичип алаактар — Каракыс жай бербеди.

— А кижиге Төрөли керек! — Алан жаңы шүүлте айтканына көкип чыкты. — Ого агаш-таш, суу, кей, тегери — ончозы, ончозы керек.

— Э-э, балдар, куштарга, андарга кижига база керек! — Каракыс куучынга киришти.

— У-уй, бу сен канайып турун! Кижига андарды, куштарды адып жип жат! — Алан жөпсинбеди.

— Жастыра, Алан. Олорго кижига не керек деп пе? Кижига олорды корып жат. Астап калган куштарды, андарды Кызыл бичикке бичип, өлтүрбей азырап, көптөдип жат — Каракыс шүүлтезин чыгара айдынды. — Бот онын учун олорго кижига керек. Онын болужы керек.

Үредүчи жаңы ла өрө турды. Балдарды мактады: «Бастыра ан-куш, суу, талай-тегис, жерден казып алар ончо жөөжө слердин жереерде деп куучындажып алдыгар. Эмди байа менин жартаганым аайынча кыска куучын бичип алгар».

Балдар унчуккылабай барды. Иштенгилеп жат.

СОЛОҢЫ ТАРТКАН ЖАЛАНДА

Слер бодобоор: солоңы жаңыс ла бир өзөктөги суудан база бир өзөктөги сууга сайылып калат деп. Тенери кандый да солоңы кептү карамысла жерди өрө көдүрерге турган деп. Жок, солоңы сүрекей-сүрекей кичинек те болор. Аттын таказынча ла. Айса болзо, анан да кичинек болуп айабас. Слер андый солоңыны түргендezeер эмезе мендezeер качан да көрүп болбозоор. Оны жаңыс ла араай-араай базып бараада, кажы ла алтамаарды кайа көрүп аярзаар, айса болзо ол тужында менин көргөн солоңымды слер танып ийереер. Мен бир катап андый кичинек солоңылардын көбизин көрүп кайкагам.

...Ол тужында жайгы эртен тура болгон. Алдымда ап-апагаш козырайган, бедирейген чалынду кеп-кеен, ап-ару жайгы жалан жаткан. Мен бу курлага жеткен, жык эткен өлөңдү жалаңды кечерге санандым. Он ло алтам эттим бе кандый, бажымнан ла төмөн көк-мөөн боло бергем. Анайда-анайда жалаңнын тал-ортозын өдө бердим ошкош. Жегимнин учтарынан, курткамнын эдектеринен тамчылар ылтам-ылтам тамып болбой салып, чалын-суу чичкече-еек аксымак учук бодолду анаар ла сыйкырап турды.

Ол тужында көбү түк ошкош жылу туман жалаңнын үстинен жаңы-жаңы ла көдүрилип жаткан. Кем-кем бу ак жалаңнын ыраак жарадында болгон болзо, менин жаңыс ла буттарымды көрөр эди. А көксим дeze, койу туманнын ортозында болгон. Анайда база бир канча алтам эткенчем, байагы көгүстей турган туман кенертке ле сан өрө көдүрилип, чанкыр кейге кайылып турды.

А туку ыраакта, күн чыгар туулардын бажындагы тандакты айдарга да болбос. Анда та өрт, та жалбыш, та чечек. Тандак жүзүн-жүүр будугыла ойноп келетти. Мен дeze бу ак көл ошкош апагаш жалаңды кечип бараткан изимди кайа көрүп, кайкай түштим. Келген изим жап-жажыл. Жап-жажыл да эмес, а ноп-ногоон. Эки-үч алтам кийнимде жүзүн-жүүр жайгы чечектер, эрте ойгосконына ачынган ошкош, бой-бойларына табарыжып, та шынкыража берди, та сыгыража берди: бажым айланып, таралжыырга турдым. Таралжый бергенимнин шылтагы ол до эмес эмтир не. Жаңы чыгып келеткен күннин баштапкы алтын учуктары көзимди умалап ийген эмтир. А мен дeze, көзим жумала, жайгы кейди атпактап, көөрөй бергеним не дейзеер. Жүк арайдан бойымды токынадып, токтодып алала, анан ары бастым. Байагы ногоон жолымды көрөргө кайа бурылзам, ба-таа! Бу жаңыла ла менин будымга табарган көк, сары, кызыл, ак чечектер бой-бойларына удуратедире жүзүн-жүүр өңдү солоңы учуктарла чарыжып, жайканыжып турды. Тойдогы улустар чылап, жайканыжып, кожондожып тургандый билдирди. Олордын кожонгы жажыл жай келгени керегинде... Жок-жок, эң ле, эң ле кайкамчылузы: өрт ошкош, кып-кызыл от чечек кызыл-торко солоңы учугын чорголой тудуп, сарызына апарат, а сары чечек дeze, сап-сары солоңы-учугын кызылына ойто удурате келет. Анайда-анайда бастыра чечектер бой-бойларыла үн алышкылап, бастыра жалаң солоңыла чарылып, чөрчөк жерине апарды. А мен дeze бу солоңылу кеен жайгы жалаңла жүргеним узак-узак жылдарга ундылбас.

ЖАРЫШ МҮҮС

ЧӨРЧӨК

Күстинг каан күни болгон. Меес жерде кызыл-сары жалбырактуу өлөңдөр күнге какшап шылырай берген. Эптү коо сынду, чичкечек узун бутту, барбак жараш мүүстү аң мееске жүрүп чыдашпады. Өзөккө түжүп, суу ичерге сынды сындай желип ийди.

Тонмок суунунг жарадына келип, тынаарсып ичип турала, аң бойынын көлөткөзүн көрүп ийди. Ол бойун көрүп турала, мынайда сананды: «Мен алтайдын сүрлү аңдарынын бирүзи. Чын ла мени жектерге болбос. Көзим менин тегерик, бастыра сыным коп-коо, мүүзим дезе оноң жараш. Же жаңыс ла коомой көрүнүп турганы төрт саным эмтир ине. Ненин учун дезе, кулузун ош-кош чичкечек».

Анайып турганча, коштой турган аралдан шылыраган табыш угулды. Лаптап көрүп турар болзо, эки айры шыйралу, кырлу мылтык жүктөнгөн аңчы көрүнди. Оны көргөн аң ак таскыл меести өрө канаттуу куштый учуп чыкты.

Кырдын бажына чыгала, ойто кайра көрөрдө, аңчы оны адарга мылтыгын шыкап турды. Оноң ары аң жыш-арка жаар калып ийди. Байбайгаш жараш мүүзи агаштын будагына илинип, мантаарга чаптык эдип, оның ар-күчин чыгарып турды...

Жыш-кара аркадан арайдан ла чыгып алды. Арыганына чыдажып болбой, карды дезе бүлтендеп, коркыганына жүреги тирсилдеп турды. Ол бойында мынайда ачымчылу сананды: «Чичке коомой кол-будым таскылды өрө куштый чыгарган. Же жараш деген мүүзим тынымды арай ла кыйбады».

Оноң ло бери аң төрт санын жектебес болды. Жараш мүүзи түжүп те калза, ого сүүнип жүрет...

Тас, тас, таракай,
Жаман ады корокой.
Мен, мен, мечиртке,
Менен жаман кучыйак —
Ала-была сангыскан,
Орто түшкен куйушкан.
Сангысканнан ала тас,
Жымырткадан жылтыр тас.
Отурган жери ойдык тас,
Баскан жери тайкак тас.

* * *

Кырда, кырда кузук бар,
Куу кижинин бажы бар.
Таарманда талкан бар,
Тас кижинин бажы бар,
Бисте, бисте, билү бар,
Бичик-билик тууда бар,
Тузалуда тузы бар,
Турган малда турлу бар,
Туулу кырда тура бар,
Турачакта уулдар жажынган,
Кем озо табылар,
Онын бажы жарылар.

Жакшы жан-кылыкка үренелик

КЕП СӨСТӨР ЛӨ УКАА СӨСТӨР

Ат жакшызы мактулу,
Кижинин жакшызы күндүлү.

Этпестин токтогы жаан.

Баштактын бажы
жарык.

Кыс бала — энезине болуш,
Уул бала — адазына болуш.

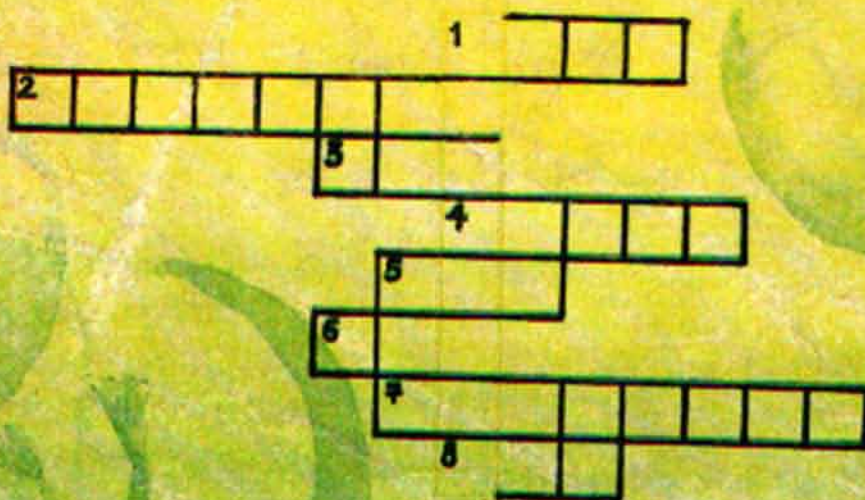
Кедер ат жортпос,
Очөш кижинин укпас.

Мактанчактын таманы жука.

ТАБЫШКАКТАРДАН ТҮРТҮЗЫЛГАН КРОССВОРД

Кару балдар, бу табышкактарды чын тапсагар, кызыл клеткалардагы буквалардан алтай чөрчөктин геройынын адын биллип алараар.

1. Жаандарды көп көрдим,
Эки көзим тосток болт.
Жайдак атты көп миндим,
Эки будым талтак болт.
2. Бортогочо бойлу,
Болот малталу.
3. Суу кечире күскү жадыры.
4. Буу, буу, буузын,
Мынан ары катузын,
Арта салган куушкан.
5. Тазылы жок кара агаш.
6. Аттан бийик, койдон жабыс.
7. Агы — агастый,
Каразы — килиндий,
Базыды каргаадый.
8. Кыл кажаганду кылыр торбок.

Каруузы: 1. Бака. 2. Томиртка. 3. Тош. 4. Пөтүк.
5. Чач. 6. Ээр. 7. Сагыскан. 8. Көс.